

Kapitalizmus 3.0

KÖNYVKRITIKA - LVIII. évfolyam, 25. szám, 2014. június 20.

Dani Rodrik: A globalizáció paradoxona. Demokrácia és a világgazdaság jövője. Fordította Felcsuti Péter. Corvina Kiadó, Budapest, 2014. 392 oldal, 3990 Ft

Gazdagok legyünk egy szegény országban vagy szegények egy gazdag országban? Ezt a kérdést tette fel a harvardi közgazdász professzor saját hallgatóinak a *Fejlődés-gazdaságtan* elnevezésű mesterkurzusán. A hallgatók zavartan fészkelődtek, mivel egyáltalán nem tartották könnyű kérdésnek a felvetett dilemmát. Nem is könnyű a válasz: a szegényeknek a gazdag országokban sokkal jobb dolguk van, mint a gazdagoknak a szegény országokban. Ez a fejlett kapitalizmus vívmánya.

„A kapitalizmusnak nincsen párja, ha az emberi társadalmak gazdasági energiáinak felszabadításáról van szó.” (293.) – állítja új könyvében Dani Rodrik, a Harvard Egyetem professzora. Nagyobb kockázat nélkül kijelenthető: ezt az állítást a világ társadalomtudósai nem mindenütt látják ugyanígy. Ugyanakkor aligha vitatható, hogy a gazdaság szerveződésének ez a magántulajdon köré épített rendszere makacsul időtállóan bizonyult, túlélte a ciklikus és egyéb válságokat, az osztályharcot, a marxi és a kurrens kritikákat. Méreteit és földrajzi befolyását – több változatban szakadatlan bővítette, egyben pedig valódi globális szisztémává duzzadt, óriás vállalatokkal és nagy befolyású nemzetközi intézményekkel. Sőt, miután a kapitalizmus annyira összefonódott a globalizációval, még az is megkockáztatható, hogy nem is lehet az egyik jövőjéről beszélni a másik említése nélkül. A világnak azonban még egy jó ideig nem lesz globális kormánya. Nemzeti kapitalizmusok fognak dominálni, és még sokáig csak egy lazább, globális koordináció fogja jellemezni a világgazdaságot. Ez lehet ennek a remek könyvnek egyfajta rövid összegzése. A kötetet Felcsuti Péter gondos, a szaktudományos zsargont jó érzékkel szelídítő, egyben végig a beavatottságot sugárzó, szellemes fordítása hozza közelebb a magyar olvasókhoz.

Rodrik a kapitalizmus immáron harmadszorra „korszerűsített verziójáról”, a 3.0-ról beszél. De melyek voltak az első és második verziók? Első verzióknak nevezi a könyv a klasszikus kapitalizmus időszakát, lényegében az Adam Smith általi „éjjeliőr-állam” rendszerleírást elfogadva. E szakasz egészen a XX. század első évtizedéig tartott. Addig az államok viszonylag „szűken” értelmezték saját szerepüket az alapvető közjavak kínálatában (tudniillik az állam leginkább a hon- és a magántulajdon védelmében kapott kiemelt szerepeket). E kezdeti szakaszban a fejlett államok által beszedett adó és így az újraosztott nemzeti jövedelem – mai szemmel – egészen alacsonyan, mindössze 10-15 százalék között szóródott. Később, az I. világháborút követően, a fejlett nyugati államok fokozatosan terjesztették ki szerepüket a társadalombiztosítási és jóléti rendszereikben, az egészségügy, nyugellátás, oktatás stb. területein. A II. világháborút követően már 20 százalékra nőtt az előbb említett arányszám, és kialakult egy erősen vegyes gazdasági (*mixed economy*) modell, amelyben már kiterjedt jóléti rendszerek hoztak nagy változást az államok méretében, ezzel nagyobb stabilitást is teremtve. Az 1970 évek közepéig, lényegében az első olajárrobbanásig, példátlan társadalmi kohézió, stabilitás és jólét jellemezte a fejlett kapitalizmust. Ezt a jóléti változatot nevezi a szerző *kapitalizmus 2.0* verzióknak, ám gyorsan hozzáteszi, hogy ehhez a szakaszhoz csak egy viszonylag korlátozott globalizáció társult, amelyben a nemzetállamok egy, úgynevezett Bretton Woods kompromisszumnak nevezhető, moderáltan liberális világgazdasági környezetben kereskedhettek. Ebben, a mai állapotokhoz képest viszonylag gyenge integráltsági fokozatban még a tőkemozgások is meglehetősen korlátozottak voltak, a nemzetközi árucseré sem volt teljesen akadálymentes. E szakaszban minden fejlett ország a *saját kapitalizmus 2.0* változatát építhette, feltéve, hogy betartott néhány egyszerű, globális szabályt.

Ez a modell azonban a '80-as évek közepére végérvényesen megrendült, a fokozott pénzügyi globalizáció és a mélyülő integráció kettős nyomása alatt össze is omlott. Innen számítja a könyv az úgynevezett hiper-globalizáció felgyorsulásának kezdetét, és a napjainkig elért, több mint 3 évtizedes térhódítását. Ebben az új szakaszban a globalizáció arra az alapfeltételezésre épült, hogy a felgyorsult világgazdasági folyamatokat majd úgyis utoléri a nemzetközi intézmények fejlődése, és vele majd a szabályozás is. Nem így történt. Azt is reméltük, hogy a hiper-globalizáció semleges vagy pozitív hatással lesz a belföldi intézményi berendezkedésekre. Ez is súlyos tévedésnek bizonyult. A 2008-as pénzügyi összeomlás, majd az azt követő események ezeket a feltevéseket rendre megcáfolták. Új szakasz kezdődött, amelyben globális szinten kell egyensúlyt keresni a piacok és a működésüket támogató intézmények között. Másként kell cselekednie a nemzeti kormányoknak, a nagy nemzetközi vállalatoknak és főleg a globális mandátummal bíró intézményeknek is.

Vajon nem ment-e tényleg túl messze a globalizáció? És nem a 2008-as mérföldkőnek tekinthető időpontban, hanem már jóval korábban is? Ezt a kérdést tette fel Rodrik, amikor még 1997-ben kiadott egy kis könyvet a globális folyamatok szükséges újraértelmezéséről. Néhány hónappal a kötet megjelenése után Thaiföld, Indonézia és Dél-Korea a szakadék szélére sodródott, és súlyos pénzügyi válságok áldozatául esett. A könyv időzítése látszólag lélegzetelállítóan jónak látszott. Ráadásul egy globalizáció-párti amerikai agytröszt adta ki a harvardi professzor tanulmányát, aki azt hangsúlyozza, hogy „a globalizáció nem pont az, aminek látszik”. Vitathatatlan, erre a világnak muszáj volt odafigyelnie. Legújabb könyvében, *A globalizáció paradoxona* címet viselő kötetében Rodrik tiszteletre méltó őszinteséggel bevallja, hogy 1997-ben sem az időzítés, sem az üzenet egyáltalán nem volt szándékolt, már ami a saját előrejelző képességét, illetve a tudomány előrelátását dicsérhetné. Saját szavait idézve: „Sajnos, távolról sem volt igazam. Könyvem [az 1997-es – (MI)] nem számolt a pénzügyi piacokon kialakulófélben lévő válsággal. Nem csupán arról volt szó, hogy nem láttam előre az érkező vihart, de a pénzügyi globalizációt – a tőzsdéken naponta gazdát cserélő ezermilliárd dollárnyi valutát, értékpapírt, derivatívákat és más pénzügyi aktívákat – mindenestül kihagytam a könyvből.”(8.)

A mostani kötetében határozottan fogalmazza meg azt az igényét – és ez szinte új tudományos „hitvallásává” vált –, amelyben a globalizációs folyamatok és főleg a pénzügyi globalizáció által teremtett új világ újra- és átértelmezését szeretné elérni. Erős meggyőződésévé érlelődött, hogy a globalizáció jelenlegi modelljét megalapozó intellektuális konszenzus felett eljárt az idő. Az, hogy a világ a 2008-as pénzügyi összeomlás örvényébe zuhant, nos, az részben ennek is a következménye. „Mára a globalizáció zászlóvivőinek harcos önbizalma jószerével a múlté, helyét a fenntartások, a kételyek és a kérdőjelek vették át.” (15.)

Új munkájában Rodrik alternatív narratívát kínál, amelyben a világgazdaságot biztosabb alapokra kívánja helyezni, főleg abban az értelemben, hogy jobban meg kell értenünk annak az érzékeny egyensúlynak a természetét, ami a piacok és a kormányzatok között áll fenn. Gondolkodásának ezt a nem szokványos fókuszpontját valódi telitalálatnak ítéltjük. Ez a téma tényleg súlyos torzulások áldozatává vált, főleg a média jóvoltából. A kormányok nemzeti hatásköre és a piacok globális természete között feszülő ellentmondást valóban – Rodrik kifejezésével élve – a globalizáció Achilles-sarkának tekinthetjük ma is. A szerző nagyon jól veszi észre azt a korunk világgazdaságában újraéledt tendenciát, hogy a globális gazdaság megbízható működéséhez számos kényes egyensúlyt kell tudni megteremteni. „Ha az államoknak túl nagy hatalmat adunk, az eredmény ismét protekcionizmus és autarkia lesz. Ha a piacoknak adunk túl nagy szabadságot, a világgazdaság instabillá válik, és pont azok fordulnak el tőle társadalmi és politikai értelemben, akik érdekében a rendszert létrehozták.” (16.) Ezek ugyan nem új ellentmondások, de még soha ennyire nem lettek kiélezve, mint az elmúlt, a világgazdasági válságtól meggyötört években. Nagyon fontos meglátása az új narratívának azon tétele, hogy a piac és az állam kiegészíti, nem pedig helyettesíti egymást. Ez, noha a közgazdász szakma számára ugyan meglehetősen nyilvánvaló, a társadalomtudományok számára és – főleg – a politikatudományban kevésbé triviális. Rodrik ezt így fogalmazza meg: „Ha több és jobb piacot akarunk, több (és) jobb kormányzásra van szükség. A piacok

nem ott működnek a legjobban, ahol az állam a leggyengébb, hanem ott, ahol erős.”(18.) Gyorsan hozzáteszi, hogy a gyarapodás és a stabilitás együttes megteremtődése az intézményrendszerek többféle kombinációjában képzelhető el, olyan kritikus területeken is, mint a munkaerőpiac, a pénzügyek, a vállalatirányítás és a közösségi jószágok termelése.

Megjelenik a világgazdaság politikai „trilemmája”. Ennek a hármas követelménynek a lehetetlensége, vagyis az egy időben való megvalósítása, rendkívüli akadályokba ütközik; nem lehet ugyanis egyszerre fenntartani a demokrácia, a nemzeti szuverenitás és a gazdasági globalizáció iránti igényeinket. Ha a korábbi kialakult globalizációs folyamatokat fent kívánjuk tartani, akkor a három igény közül valamelyiket szinte bizonyosan fel kell adjuk. Ez sem triviális tétel. De nagyon fontos. A gazdasági fejlettségtől függetlenül számos országban a politikai vezetés és igen gyakran a társadalom egésze sem hajlandó szembenézni avval a dilemmával, hogy ha egyszerre ragaszkodunk a demokráciához, a nemzetállamhoz és az ott született szabályokhoz, egyúttal a szoros nemzetközi gazdasági integráció kínálta előnyökhöz is, akkor ezeknek az igényeknek az együttes teljesülése előbb vagy utóbb súlyos konfliktushoz vezet. Ezt bizony számos helyen megtapasztalta a világ, de leginkább a bővülő Európa. A súlyos konfliktusok láttán vezeti be Rodrik a hiper-globalizáció fogalmát. Ezáltal megfogalmazza a globális kormányzás iránti erős elméleti igényt, ami a gyakorlatban koordinációs mechanizmusok, egyben büntető és jutalmazó rezsimek kialakítását, egyfajta világkormányzást is jelenthetne. Ám szálljunk le a földre, ennek a hiper-globalizációs szintnek az elérése – vagyis a globális kormányzás hatékony formáinak megvalósítása – ma még beláthatatlanul távolinak tűnik. Mégis, igen nagy jelentősége van annak, hogy a szakma egyik jeles, nemzetközi tekintéllyel bíró képviselője azonosítja a globális kormányzással kapcsolatos várakozások halovány realitását. Ebben a kérdésben is nagyon egyértelműen és őszintén fogalmaz a szerző: a saját választása ugyanis, ami a demokrácia és a nemzeti önmeghatározás, felülírja a hiper-globalizáció szempontjait. Eszerint: „A demokráciáknak joguk van a saját társadalmi berendezkedésük védelméhez, és ha ez a jog ütközik a globális gazdaság érdekeivel, ez utóbbinak kell meghátrálnia.”(19.)

Mindenképp egyet lehet, sőt, kell érteni avval a meglátásával is, hogy a közgazdászokat gyakran igazságtalanul bántják. Valóban. Gondolataikat gyakran beskatulyázzák, piaci fundamentalistáknak tartják őket, vagy éppen ha a fogyasztást szorgalmazzák, akkor a mohóságot, az önzést előtérbe helyezőknek, szemben az etikai normákkal és a társadalmi értelemben kooperatív magatartással. Ez azért is igazságtalan, mert a közgazdaságtan számos kontextust, modellt, szemléletet és módszert használ arra, hogy a világot jobban leírja, ezek közül azonban csak néhány részesíti előnyben kifejezetten a versenypiacokat. A jól működő vállalatok ezt azonnal elismerik. A könyv telibe talál azzal az állításával is, hogy nem kap kellő figyelmet a közgazdasági kutatásnak azon iránya, amely főleg az állami akciók természetét próbálja leírni, amelyek révén valóban és mérhetően javul a gazdaság teljesítménye. Igaza van abban is, hogy a közgazdaságtan egyre inkább feladatának tekinti a nem gazdasági motivációk és a társadalmi értelemben vett kooperatív magatartásformák hasznainak propagálását. Ám erről ritkábban hallani.

A globalizációt támogató intellektuális modellek és vele a sokáig jellemző konszenzus már a 2008-as válság előtt elkezdődtek erodálódni, majd végleg a „pénzügyi összeomlás örvényébe zuhantak” (15.). Mára a globalizáció elméleti támogatóinak korábbi erős önbizalma valóban mintha összezsugorodott volna, számos fenntartás, kétely és kérdőjel vette át az uralmat a témáról szóló politikai diskurzusban, a közbeszédben, de részben a tudományban is, főleg, ha a Nobel-díjas Joseph Stiglitz e témával kapcsolatos írásaira is gondolunk. A jövőt illetően azonban határozott és gyors válasszal nem szolgálhatunk. A kibontakozást illetően különös óvatosság indokolt. 1914-ben a világ egyszer már megtapasztalta a globalizáció összeomlását, s vele az aranystandard korai eltűnését, amely pedig a kereskedelem és a tőkeáramlás igen nagy bővülését hozta. Ezután jött a befelé fordulás és a protekcionizmus durva változata, azok rettenetes háborús következményeivel. Vajon megtörténhet ugyanez megint? A kérdés nem minden alap nélküli. Ki merné egy keserves, fél évtizedes válsággal a hátunk mögött tagadni, hogy a globális

piacokon keletkezett számtalan feszültség és egyensúlytalanság rengeteg új bizonytalanságot vitt a világgazdaság pénzügyi csatornáiba, egyúttal a globális szabályozók rendszereibe, de a saját életünkbe is. Valóban. A szabályozás nemzeti adóhatárokon túli gyengesége a nemzeti választók számára is nyilvánvalóvá vált, és bizony nemzeti szemszögből egyre nehezebben látszanak az előnyök. Mindezek nyomán a nemzetköziesedés további mélyülése – mi több, legitimitása – is inkább gyengül, mint erősödik, legalábbis nemzeti szavazói szemmel. A globális nagyvállalatok és főleg bankok ugyanezt persze nem így gondolják. Ennek fényében érthető Rodrik határozott álláspontja, amely részben szembemegy a saját korábbi gondolkodásával is: eszerint a demokrácia és a nemzeti önmeghatározás felülírja a folyamatok továbbtagításának igényeit, és az újonnan formálódó világgazdasági környezetben a *(hiper)-globalizáció* szempontjai hátrébb szorulnak.

Kiemelt figyelmet szentel a kötet a pénzügyi globalizációnak, amely során „globalizációs ostobaságnak” nevezi a nemzetközi tőkeáramlás szabályozásával összefüggő tévhiteket, és kiegyensúlyozottan értékeli a tőkeáramlás által keletkezett hasznok illetve költségek végső egyenlegét. Eszerint: „Biztosan nem könnyű a pénzügyi liberalizáció és innováció szirénhangjaira azt válaszolni, hogy »köszönjük, inkább nem«, ám úgy tűnik, hogy a tökéletlen szabályozás és nemzetállami keretek fennmaradása esetén leggyakrabban ez a jó válasz.” (173.); vagyis az, hogy sok volt a liberalizációból. Szerinte helyt kell adni a tőkepiaci ellenőrzés nemzeti hatóságok által megvalósítandó változatainak, amelyek ha kell, büntetik a túlzott tőkeáttételt. Újra kell termelnünk azt a kompromisszumot, amely dinamizálta a világgazdaság fejlődését a második világháborút követően, ezúttal úgy, hogy hozzáigazítjuk az időben nagyon is megváltozott körülményekhez.

A globalizáció szelídül, a kapitalizmus pedig újra átalakul. Tessék felkészülni a 3.0 verzióra, Rodrik könyve ehhez remek útbaigazítást kínál!